

Vztah Bohuslava Martinů k Československu, které opustil v roce 1923 a nikdy se do něj natrvalo nevrátil, byl plný protikladů. Zatímco instituce jako Ministerstvo zahraničních věcí, Kancelář prezidenta republiky, Československá akademie věd a další mu dlouhodobě poskytovaly finanční podporu, české (zejména pražské) hudební kruhy se k jeho tvorbě a jejím stylistickým východiskům stavěly převážně odmítavě. Z finančních důvodů přihlašoval skladatel svá díla pravidelně do českých kompozičních soutěží, ve kterých získával nejrůznější ceny. Ve většině těchto soutěží však hlavní ceny dostávali tehdejší čelní protagonisté pražského hudebního života jako Jaroslav Řídký, Jaroslav Křička, Ladislav Vycpálek aj. Martinů v nich byl přímo predestinován pro roli outsidera, jednak kvůli své umělecké orientaci na hudbu autorů žijících a tvořících ve Francii, na které většina českých skladatelů pohlížela se značným despektem, jednak na základě své poskrovné přítomnosti v Československu (nebyl ani členem žádného vlivného českého hudebního spolku). Proto mu byl opakovaně znemožněn návrat do Československa v době, kdy o něj opravdu usiloval, tedy nejprve v letech 1935-1939 odmítnutím skladatelovy kandidatury na místo profesora kompozice na konzervatoři v Praze a po roce 1945 zablokováním původně slibně se rozvíjející možnost jeho nástupu na nově založenou Akademii múzických umění.

Po roce 1948 byl skladatelův návrat nežádoucí a jeho tvorba načas zcela zmizela z koncertního života v tehdejší socialistickém Československu, aby se do něj v okleštěné podobě začala vracet až od poloviny padesátých let 20. století a v úplnosti až po převratu v roce 1989. Analogicky Martinů nikdy neobdržel žádný československý státní řád, na rozdíl od mnoha jiných českých skladatelů, dnes zapomenutých. Teprve v roce 1991 mu byl posmrtně udělen Řád Tomáše Garrigua Masaryka a i to jen II. třídy.¹

Příspěvek čerpá ze skladatelovy korespondence a dalších dokumentů uložených v Institutu Bohuslava Martinů v Praze a je rozčleněn do následujících oddílů:

1. Čtyři desetiletí kontinuální podpory Martinů ze strany České akademie věd v letech 1914-1950;
2. Snaha o místo profesora skladby na pražské konzervatoři v roce 1935;
3. Útěk do USA s minimální pomocí státu;
4. Nabídka místa profesora kompozice na mistrovské škole a transformace podpory ze strany státu;
5. Zákazy provozování děl B. Martinů v jeho vlasti;
6. Změna postoje a zájem ze strany československé Státní bezpečnosti.

1. Čtyři desetiletí kontinuální podpory Martinů v letech 1914-1950

Vzhledem ke svému původu z chudých poměrů, ale zejména díky svému velkému talentu se Bohuslav Martinů

¹ Před ním dostali tento řád v nejvyšší kategorii I. třídy např. Fidel Castro (1972), Leonid Brežněv (1973), Muammar Kaddáfí (1978) nebo Jásir Arafat (1989). Medaili za zásluhy dostali od současného prezidenta Miloše Zemana v roce 2016 např. herec Luděk Sobota, režisér Zdeněk Troška nebo zpěvačka Helena Vondráčková.

Aleš BŘEZINA

(Praha)

»...pour le moment, je suis là-bas toujours considéré comme un *famous czech composer*...«:
ambivalentní vztah
Bohuslava Martinů
k Československu

“...pour le moment, je suis là-bas toujours considéré comme un *famous Czech composer*...”:
Bohuslav Martinů's ambivalent relationship
with Czechoslovakia

The relationship of Bohuslav Martinů with Czechoslovakia, which he abandoned in 1923 never to return permanently, was full of contradictions. Such Czech institutions as the Ministry of Foreign Affairs, the Office of the President of the Republic, and the Czechoslovak Academy of Sciences, among others, provided him with long-term financial support, but Czech musical circles (especially in Prague) were largely opposed to his music and its stylistic resources, and they repeatedly hindered his return, for example by the rejection of the composer's candidacy for a post as professor of composition at the Prague Conservatoire. After 1948, the composer's return was unwanted, and for a time his music disappeared entirely from the concert life of former socialist Czechoslovakia. His works did not begin to make a comeback there until the mid-1950s, and then only to a limited extent. The study draws on the composer's correspondence and other documents in the holdings of the Bohuslav Martinů Institute in Prague.

Key words: Martinů, Bohuslav; Czech music; 20th century; Czechoslovakia; financial support; Ministry of Foreign Affairs; Academy of Sciences; Office of the President; exile; Czechoslovak Secret Police (StB)

Number of characters / words: 39 342 / 5 316

* Viz pozn. 68.

setkal s podporou poprvé již v době studia na střední škole. Tehdy šlo o podporu z privátních zdrojů – poskytl mu ji poličský knihkupec Josef Kaňka, který financoval studia Martinů na pražské konzervatoři v letech 1906-1910. Díky tak brzké zkušenosti se Martinů naučil o podpory nejen žádat, ale také je zodpovědně využívat. Mezi roky 1914 a 1950 získával pravidelně podporu od České akademie věd a umění (do roku 1918 České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění), Ministerstva školství a národní osvěty, Ministerstva zahraničních věcí a Kanceláře prezidenta republiky.² Speciální kapitolu tvoří podpora B. Martinů ze strany prvního československého prezidenta T. G. Masaryka a jeho rodiny, která se projevovala nejen v oblasti finanční: již v roce 1919 napsala Alice Masaryková pozoruhodný dopis dirigentovi Národního divadla Karlu Kovařovicovi:

»Mistře, je možné, aby pan Martinů jel s Vámi jako houslista do Paříže? Tvrdí, že je to pro něho životní věc. Posuďte prosbu jeho a děkuji Vám předem. V upřímné úctě A. Masaryková.«³

U České akademie věd a umění (dále jen ČAVU) podal Martinů mezi roky 1914-1949 celkem 21 žádostí, z nichž třináct bylo úspěšných a jen osmi nebylo vyhověno.⁴ V dubnu 1914 žádal o udělení cestovního studijního stipendia »na cestu do Paříže, kterou již ode dávna zamýšlí.«⁵ O tři roky později žádal o podporu ČAVU za písňový cyklus *Nipponari*, případně o podporu z nadace Klementiny Kalašové pro mladé hudební skladatele ve výši 100 Kč. »Podpory by užil k doplnění hudebnin a hud. spisů, které ke svému studiu potřebuje.«⁶ Doporučující dopis mu napsal Josef Suk, jeho pozdější učitel na konzervatoři v Praze.

V roce 1919 se ucházel Martinů o »udělení podpory k dalším pracím«. K žádosti přiložil klavírní *Polky*, dále v ní zmínil balet *Stín*, písňový cyklus *Kouzečné noci*, *Houslovou sonátu C dur* a kantátu *Česká rapsodie*.⁷ Jen o pět dní později požádal ČAVU o udělení podpory v souvislosti s kantátou *Česká rapsodie*, a to hned dvěma dopisy.⁸ Nakonec za ni obdržel 2. výroční cenu ve výši 800 Kč.⁹ Méně úspěšný byl o rok později, kdy jeho žádost »za udělení podpory na další práce v oboru hudebním« byla zamítnuta.¹⁰ I v roce 1921 požádal o podporu své skladatelské činnosti, kterou reprezentoval přiložený písňový cyklus *Kouzečné noci*.¹¹

V dubnu 1923 požádal Martinů »o udělení stipendia 1200 K« se zdůvodněním, že jako členu České filharmonie a kvůli privátním hodinám »na vlastní práci v komposici zbývá mu velmi

² Z důvodů přílišného rozsahu se v této studii nezabývám cenou Jubilejní nadace Bedřicha Smetany, která byla Martinů udělena celkem třikrát v letech 1929 (*Allegro symphonique*), 1935 (*Hry o Marii*) a 1937 (*Divadlo za branou*).

³ Alice Masaryková Karlu Kovařovicovi, 27. 3. 1919, srov. ND 1919-03-27, https://database.martinu.cz/emails/public_view/4757 (veškeré signatury korespondence v tomto textu odkazují na archiv Institutu B. Martinů v Praze, https://database.martinu.cz/emails/public_index/). Kovařovic žádosti vyhověl.

⁴ Otázky podpory ČAVU vyčerpávajícím způsobem zpracovala PhDr. Kateřina Maýrová v samostatné příloze časopisu *Hudební věda* v roce 2000, srov. MAÝROVÁ, Kateřina: *Korespondence Bohuslava Martinů s Českou akademií věd a umění*, in: *Hudební věda* 37 (2000), č. 1-2, samostatná příloha s. 1-64, http://dlib.lib.cas.cz/4217/1/2000_1-LXIV.pdf. Otázku vztahu Martinů ke státům, v nichž žil, pojednal BŘEZINA, Aleš: "The two big states that make decisions about us": *Bohuslav Martinů between McCarthy's America and Communist Czechoslovakia*, in: BECKERMAN, Michael (ed.): *Martinů's Mysterious Accident: Essays in Honor of Michael Henderson* [= *Studies in Czech Music*, 4], Hillsdale, NY: Pendragon Press, 2007, s. 61-72.

⁵ Srov. AVČR 1914-04-14, https://database.martinu.cz/emails/public_view/6583. Akademie skladatelů nevyhověla, viz AVČR 1914-06-26, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7058.

⁶ Srov. AVČR 1917-04-03, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7059. Dostal podporu ve výši 200 Kč, viz AVČR 1917-06-30, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7060.

⁷ Srov. AVČR 1919-03-19, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7061. Od Akademie dostal příspěvek »300 korun na další práce hudební«, viz AVČR 1919-07-03, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7062.

⁸ Srov. AVČR 1919-03-24a (žádost o výroční cenu), https://database.martinu.cz/emails/public_view/7063, a AVČR 1919-03-24b (žádost o »1 200 Kč z fondu Matěje Havelky«), https://database.martinu.cz/emails/public_view/7064. Na tuto druhou žádost nevidujeme v archivu ČAVU žádnou odpověď.

⁹ Srov. AVČR 1919-12-13, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7065.

¹⁰ Srov. AVČR 1920-02-15, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7066. Přiložil k ní klavírní *Prefudes*.

¹¹ Srov. AVČR 1921-04-26a (žádost o podporu z fondu Matěje Havelky), https://database.martinu.cz/emails/public_view/2044, a AVČR 1921-04-26b (žádost o výroční cenu), https://database.martinu.cz/emails/public_view/7067. Obdržel 1 200 Kč z fondu Matěje Havelky, viz AVČR 1921-12-14, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7068.

»...pour le moment, je suis là-bas toujours considéré comme un *famous czech composer*...«

málo času«. ČAVU by mu prý udělením stipendia »umožnila jeho dávné přání studovati nějaký čas komposici v Paříži«. ¹² Současně s tím se neúspěšně ucházel o cenu z fondu Matěje Havelky za orchestrální skladbu *Míjející půlnoc*. ¹³ Stejně neúspěšná byla o tři roky později jeho žádost o cenu ČAVU za balet *Istar*, ¹⁴ zatímco na dokončení »prací a umožnění dalšího pobytu v Paříži« ¹⁵ obdržel 2 000 Kč. ¹⁶ Ve stejné výši podpořila ČAVU skladatelovo »další studium v Paříži« v roce 1927. ¹⁷ Smíšenou reakci vyvolala jeho žádost o příspěvek na

»alespoň částečné krytí výloh, jež mám s úpravou klavírního výtahu svoji komické opery *Voják a tanečnice*, jež bude uvedena v únoru 1928 v Národ. divadle v Brně. Klavírní výtah upravil p. K. Šolc, jehož honorář 4 000 Kč nemohu splatiti ze svých příjmů, které mi stačí právě k tomu, abych dokončil svoji práci a cíle započaté v Paříži. [...] umožni mi, abych se klidněji mohl věnovati další práci, jež bude míti smysl i pro propagaci ostatních děl české hudby.« ¹⁸

Za orchestrální skladbu *La Bagarre* ¹⁹ porota Martinů »udělila polovinu II. výroční ceny hudební, zvětšenou o polovinu ceny III. a Kč. 500 z prostředků hudebního odboru«, tedy celkem 3 000 Kč. ²⁰ Je však příznačné, že tuto skladbu, úspěšně premiérovanou v roce 1927 Sergejem Kusevickým a Bostonským symfonickým orchestrem, na program festivalu ISCM v roce 1928 nezařadila československá sekce této organizace, nýbrž ústřední porota. Skladatelova žádost z ledna 1929 o stipendium nebo podporu k úhradě výloh spojených s úpravou klavírního výtahu a německého překladu textu opery *Tři přání aneb Vrtkavosti života* ²¹ byla úspěšná jen částečně, když obdržel 1 000 Kč. ²² Z tohoto důvodu klavírní výtah vypracoval sám a jen německý překlad zadal externě.

V plné výši byla úspěšná žádost z března 1930 o stipendium 4 000 Kč »k dalšímu pobytu v Paříži, kde žiji již delší čas a kde jsem si vytvořil posici, která má skutečný umělecký význam pro českou hudbu. Jsem odhodlán přivésti toto úsilí na nejvyšší možný vrchol [...]«. ²³ V té době mohl svá tvrzení doložit četnými provedeními svých děl v Evropě a USA. ²⁴ O rok později žádal o stejnou výši podpory bez úspěchu. ²⁵ Akademie mu z blíže neurčených důvodů »nemohla vyhovět«. ²⁶

V roce 1932 žádal opět o stipendium 4 000 Kč s odůvodněním, že výsledky jeho práce v zahraničí

»jsou značné a pro naši hudbu i propagaci českého umění dostatečně důležité. [...] při posici, kterou jsem si zde vybojoval, by měly velký vliv na propagaci české hudby. Stipendia bych užil na dokončení svého nového baletu, úpravu klavírního výtahu a překladu textu

¹² Srov. AVČR 1923-04-30, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2045. Obdržel 1 000 Kč »na další práce hudební«, viz AVČR 1923-06-25, https://database.martinu.cz/mails/public_view/7070. S tímto stipendiem se Martinů vydal do Paříže na tříměsíční studijní pobyt u Alberta Roussela, ze kterého se vyvinul trvalý pobyt ve francouzské metropoli až do vypuknutí druhé světové války.

¹³ Srov. AVČR 1923-04-00, https://database.martinu.cz/mails/public_view/7069. Cena byla přisouzena jinému žadateli, viz AVČR 1923-12-15, https://database.martinu.cz/mails/public_view/7071

¹⁴ Srov. AVČR 1926-04-00, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2046. Negativní odpověď viz AVČR 1926-12-10, https://database.martinu.cz/mails/public_view/6564.

¹⁵ Srov. AVČR 1926-07-08, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2050.

¹⁶ Srov. AVČR 1926-10-14, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2047.

¹⁷ Srov. AVČR 1927-01-19, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2051. Pozitivní odpověď na tuto žádost srov. AVČR 1927-05-23, https://database.martinu.cz/mails/public_view/6566.

¹⁸ Srov. AVČR 1927-10-13, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2052. Obdržel 1 000 Kč, viz AVČR 1928-03-03, https://database.martinu.cz/mails/public_view/6567. Na 3. straně skladatelovy žádosti se nachází přípisek neidentifikovanou cizí rukou: »Autoři ať si dělají klav. výtahy sami! Když jsou pohodlní, tak ať si to nenechávají od druhých zaplatit. Dále se má klav. výt. předložit!«

¹⁹ Srov. skladatelovu žádost AVČR 1928-03-28, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2053.

²⁰ Srov. AVČR 1928-11-26, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2054.

²¹ Srov. AVČR 1929-01-07, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2055.

²² Srov. AVČR 1929-06-13, https://database.martinu.cz/mails/public_view/6568.

²³ Srov. AVČR 1930-03-19, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2056.

²⁴ Srov. AVČR 1930-05-26, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2048.

²⁵ Srov. AVČR 1931-02-20, https://database.martinu.cz/mails/public_view/6569.

²⁶ Srov. AVČR 1931-06-11, https://database.martinu.cz/mails/public_view/6570, podepsán J. B. Foerster. V květnu 1931 ale přijala ČAVU Martinů za svého řádného člena.

baletu Špalíček. Sl. Č. Akademie by mi udělením podpory umožnila zachovati tyto české zvyky a hry v díle umělecké hodnoty.«²⁷

ČAVU mu poskytla jen polovinu požadované částky,²⁸ tu druhou skladateli přičkla za *Koncert č. 1. pro violoncello a orchestr a Smyčcový kvartet č. 3.*²⁹ Dodatečně obdržel Martinů za balet *Špalíček* ještě 3 000 Kč v roce 1934 z fondu Pavliny Erbanové.³⁰

Naposledy se ucházel Martinů o podporu ČAVU v roce 1939 za skladbu *Tre ricercari*, provedenou na Mezinárodním festivalu soudobé hudby v Benátkách.³¹ Patrně vzhledem k vzniku Protektorátu Čechy a Morava jen tři týdny po zaslání žádosti cenu neobdržel a nebylo by ani možné mu ji do Paříže doručit.³²

Krátce po druhé světové válce byl prezidentem ČAVU zvolen Zdeněk Nejedlý,³³ čelný představitel kruhů otevřeně nepřátelských vůči osobnosti a tvorbě B. Martinů. Navzdory této skutečnosti si ale tzv. IV. třída ČAVU, zaměřená na výtvarné umění, hudbu a literaturu, ještě po několik let zachovala jistou míru nezávislosti a udělila Martinů ještě v prosinci 1949 »první cenu výroční 10 000 Kč za III. symfonii«.³⁴

Poslední oficiální kontakt se uskutečnil ještě o rok později, když generální tajemník ČAVU prof. dr. Viktor Trkal zaslal skladateli gratulaci k jeho 60. narozeninám:

»Česká akademie věd a umění vzpomíná dnes s Vámi Vašich šedesátin. Celý život jste zasvětil umění a s radostí můžete hledět na úspěšně vykonanou práci. [...]

S projevem dokonalé úcty

Prof. Dr. Viktor Trkal, generální tajemník.«³⁵

2. Snaha o místo profesora skladby na pražské konzervatoři v roce 1935 (Ministerstvo zahraničních věcí, Kancelář prezidenta republiky a Ministerstvo školství a národní osvěty)

Rozsáhlá spolupráce pojila Martinů vzhledem k dlouholetému pobytu mimo Československo s Ministerstvem zahraničních věcí, které podporovalo pobyt Martinů v Paříži a částečně i jeho zahraniční cesty. Udělilo mu např. stipendium na cestu do Berlína, kde Martinů nabízel v roce 1930 své opery šéfdirigentovi berlínské Krolloper Otto Klempererovi a dalším, nebo v roce 1934 podpořilo jeho cestu na festival do Benátek, kde byly provedeny jeho *Invence*.

Ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen MŠNO) oslovil Martinů poprvé v roce 1929, kdy ho požádal o podporu na rozepsání orchestrálního materiálu své symfonické skladby *Vřava*.³⁶ Velmi výraznou a – nutno říci – negativní roli hrálo MŠNO v rozhodování o obsazení místa profesora skladby na pražské konzervatoři roce 1935. Martinů o tomto místě uvažoval již v únoru 1932, jak dokládá jeho dopis rodině do Poličky.³⁷ O měsíc později sděloval rodině, že mluvil

»s chefem kanceláře p. presidenta, [...] a řekl jsem mu, že nemohu přijmouti ledasjaké místo, a on úplně souhlasil a slíbil mi docela oficiálně, že s místem na mistrovské škole konservatoře po Sukovi bude v první řadě počítáno se mnou a že o tom bude referovat p. prezidentovi«.³⁸

²⁷ Srov. AVČR 1932-02-24, https://database.martinu.cz/emails/public_view/2057.

²⁸ Srov. AVČR 1932-10-22, https://database.martinu.cz/emails/public_view/6575.

²⁹ Srov. AVČR 1932-03-24 (žádost), https://database.martinu.cz/emails/public_view/7072, a AVČR 1932-11-28 (odpověď ČAVU), https://database.martinu.cz/emails/public_view/6576.

³⁰ Srov. AVČR 1934-02-14, https://database.martinu.cz/emails/public_view/2059. Skladatel o to zřejmě nežádal, což ale ani nebylo nutným předpokladem, mohla tak učinit »osoba jiná«, viz MAÝROVÁ, *Korespondence B. Martinů* (◀ pozn. 4), s. 55, pozn. 222.

³¹ Srov. AVČR 1939-02-24, https://database.martinu.cz/emails/public_view/2060.

³² Srov. MAÝROVÁ, *Korespondence B. Martinů* (◀ pozn. 4), s. 57, pozn. 224.

³³ Ke zvolení Zdeňka Nejedlého došlo 3. 7. 1945.

³⁴ Srov. AVČR 1949-12-14, https://database.martinu.cz/emails/public_view/6580. Jelikož neexistuje žádný doklad, že by o tuto cenu žádal sám Martinů, lze se důvodně domnívat, že žádost předložil někdo jiný. Martinů za podporu poděkoval o čtvrt roku později: »[...] jsem zvláště hrdý, že jste zvolili pro vyznamenání právě toto dílo, jež je v mém citění tolik spjato s mnoha událostmi, týkajícími se naší vlasti.« Srov. AVČR 1950-04-12, https://database.martinu.cz/emails/public_view/2061.

³⁵ Srov. AVČR 1950-12-08a, https://database.martinu.cz/emails/public_view/2062.

³⁶ Srov. MŠ 1926-07-29, https://database.martinu.cz/emails/public_view/4734.

³⁷ Srov. Mar 1932-02-19, https://database.martinu.cz/emails/public_view/621.

³⁸ Srov. Mar 1932-03-19, https://database.martinu.cz/emails/public_view/623.

»...pour le moment, je suis là-bas toujours considéré comme un *famous czech composer*...«

Pozoruhodné svědectví o dlouhodobém skladatelově úsilí o návrat do Prahy nabízí korespondence Josefa Schieszla, tajemníka Kanceláře prezidenta republiky. Ta vyplácela Martinů pravidelný měsíční příspěvek, jak dokládá i dopis skladatelova dlouholetého podporovatele, kulturního rady při československém vyslanectví v Paříži Miloše Šafránka:

»Martinů dnes obdržel červnovou splátku, má tedy finance v pořádku. Těžko říct, co s ním bude dál. [...] Po dobu prázdnin je zajištěný, dostal cenu České Akademie a bude s ženou 2-3 měsíce na českém venkově. Po návratu do Paříže koncem září mu nastane krušný život. Jeho nakladatelé, mezi nimi i Schott, začínají být ve finančních obtížích.«³⁹

Pravidelná podpora ze strany Kanceláře prezidenta republiky se později zkomplikovala rezignací prezidenta Masaryka, který situaci dočasně vyřešil udělením mimořádného příspěvku skladateli ve výši 5 000 Kč.⁴⁰ Pozoruhodný doklad vyjednávání o nové podobě kontinuální podpory s prezidentovým nástupcem Benešem obsahuje dopis Martinů Janu Zrzavému z února 1937.⁴¹

V roce 1935 začal Josef Schieszl aktivně připravovat příchod Martinů na místo profesora na pražské konzervatoři. Domníval se, že tento skladatel u nás »sotva má konkurenta«, a přiznal, že z něj mluví i sobecký důvod, neboť Martinů po léta dostává podporu pana prezidenta a tato podpora bude »ze známé situace« zastavena.⁴² Jeho první pokus byl předčasný, protože dosud nebyl předložen návrh profesorského sboru na místo profesora po Josefu Sukovi.⁴³ Situaci ztěžovala též okolnost, že se Martinů z taktických důvodů dlouho zdráhal ucházet oficiálně o místo, na něž byli kandidáty ze strany konzervatoře Jaroslav Kříčka a Rudolf Karel.⁴⁴ Proto mu jeho přítel Václav Talich, profesor konzervatoře a šéfdirigent České filharmonie, poradil, aby si o místo podal žádost jak na ministerstvo školství, tak na rektorát konzervatoře, čímž by popřel pochyby o svém návratu.⁴⁵ Stejnou radu dal skladateli i Josef Schieszl,⁴⁶ který obratem upozornil ministra Krčmáře, že žádost byla již podána,⁴⁷ a začal intervenovat i přímo na konzervatoři.⁴⁸ Veškeré úsilí však vyšlo vniveč, protože se mistrovská škola pražské konzervatoře rozhodla místo po Josefu Sukovi na jeho počest neobsazovat vůbec.⁴⁹ Naděje, které Martinů vkládal do dalších uvolněných míst,⁵⁰ se také nenaplnily, a tak se rozhodl i nadále setrvat v Paříži. K otázce konzervatoře se Martinů bez úspěchu vracel až do roku 1939, vypuknutí druhé světové války učinilo rázný konec všem jeho nadějím.

3. Útěk do USA s minimální pomocí státu a transformace státní podpory

Obsazení Paříže německými vojsky vyvolalo masový útěk ohrožených intelektuálů z Francie. Martinů uvízl na dlouhou dobu v Aix-en-Provence, kde po několik měsíců marně usiloval o získání výjezdního víza. Podrobný vhled do jeho situace nabízí korespondence s Milošem Šafránkem, který po dohodě s londýnskou vládou Edvarda Beneše získal v roce 1940 funkci československého zástupce v Mezispojeneckém informačním středisku v New Yorku (později přejmenovaném na Informační výbor Spojených národů). Martinů si v ní trpce stěžoval na nečinnost naší vlády, jejíž zásah považoval za zásadní pro získání výjezdního víza a kritizoval lhostejnost vládních kruhů vůči osudům umělců s tím, že zde pro něj nikdo nic neudělá.⁵¹ O dva

³⁹ Srov. SchJ 1932-06-14, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4942.

⁴⁰ Srov. SchJ 1935-07-12, https://database.martinu.cz/mails/public_view/3362.

⁴¹ Srov. Zrz 1937-02-03, https://database.martinu.cz/mails/public_view/5932.

⁴² Srov. dopis Josefa Schieszla ministru školství a národní osvěty Janu Krčmářovi z 6. 6. 1935, SchJ 1935-06-06b, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4948.

⁴³ Jan Krčmář Josefu Schieszlovi, SchJ 1935-06-25, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4949.

⁴⁴ Srov. dopis Josefa Schieszla Zdeňku Wirthovi (Ministerstvo školství a národní osvěty), SchJ 1935-10-03, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4950.

⁴⁵ Srov. dopis Martinů Josefu Schieszlovi, SchJ 1935-11-03, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4934.

⁴⁶ Srov. SchJ 1935-11-09, https://database.martinu.cz/mails/public_view/3367.

⁴⁷ Srov. SchJ 1936-01-11a, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4953.

⁴⁸ Srov. Schieszlovy takřka identické dopisy Karlu Hoffmeisterovi, SchJ 1936-01-11c, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4958, a Janu Branbergerovi, SchJ 1936-01-11b, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4955.

⁴⁹ Srov. sdělení ministra Krčmáře Josefu Schieszlovi, SchJ 1936-01-16, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4954.

⁵⁰ Srov. skladatelův dopis rodině do Poličky, Mar 1936-05-12, https://database.martinu.cz/mails/public_view/739.

⁵¹ Srov. ŠafM 1940-08-01, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2633.

měsíce později informoval Šafránka o zamítnutí žádosti o výjezdní vízum a opět ho žádal o energické zásahy s tím, že udělal vše, co bylo možné, a má již lístky pro sebe a svou paní na loď Excambion, která vyplouvá z Lisabonu 25. 12.⁵² S pomocí Šafránka a řady zahraničních přátel se mu podařilo okupovanou Francii opustit sice až po odjezdu lodi Excambion,⁵³ naštěstí mu švýcarský dirigent a mecenáš Paul Sacher zakoupil lístky na loď Exeter, a tak manželé Martinů koncem března 1941 konečně opustili Evropu.

Ve Spojených státech Martinů rychle dosáhl ohlasu, který mu umožnil opět žádat československou exilovou vládu o podporu své činnosti. V Nadaci Paula Sachera se nachází koncept skladatelova dopisu z roku 1942, ve kterém mj. uvádí, že jeho »skladby jsou pro tento okamžik daleko důležitější pro nás než co jiné, zvláště když se mi podařilo si zde vydobýt posici, kde mohu skutečně se značnými výsledky pracovat pro propagaci našeho umění«. V případě udělení pravidelné podpory nabídl protihodnotu:

»[...] až se vrátím domů, že bych zadržel pro sebe určité rukopisy orchestrálních děl a že bych je dal potom volně k dispozici státní edici, čímž bych do určité míry splatil svoji podporu zde. Nebo jiné řešení by bylo, že bych dal autorské příjmy některé ze svých oper jako vlastnictví státu, čímž [by] se můj dluh splatil.«⁵⁴

Jeho žádost se zřejmě setkala s úspěchem, protože v roce 1944 požádal patrně Jana Masaryka o zvýšení podpory:

»Milý pane ministře, mohl bych zde najít nějaký job, takže bych nemusel žádati podporu, ale znamenalo by to veškerou ztrátu času pro moji kompozici a myslím, že mé skladby jsou pro tento okamžik důležitější pro nás než co jiné.«⁵⁵

Masaryk si byl významu Martinů dobře vědom. V rozhlasovém vysílání, určeném především spoluobčanům v okupovaném Československu, prohlásil 16. února 1944:

»Kulturně a umělecky se v Americe také činíme. Skladby Martinů jsou hrány všemi orchestry a on je uznáván za jednoho z nejdůležitějších, ba skoro bych řekl nejdůležitějšího soudobého skladatele.«⁵⁶

4. Nabídka místa profesora kompozice na mistrovské škole Akademie múzických umění a transformace podpory ze strany státu

V září 1945 přišel Martinů telegram od ředitele pražské konzervatoře Václava Holzknechta, ve kterém mu bylo nabídnuto místo profesora skladby na nově se formující Akademii múzických umění. Skladatel tuto nabídku nadšeně přijal, Holzknecht ji předal Ministerstvu školství a osvěty, které vedl Zdeněk Nejedlý, nicméně k její realizaci z politických důvodů nikdy nedošlo.⁵⁷ Ohledně nové funkce Nejedlého napsal Martinů Šafránkovi:

»Také se mi vloudila taková heretická a nelidová myšlenka do hlavy, že u nás teď rozhoduje všechno jenom lid a jenom lid, ale nemohu najít ten okamžik, kdy ku př. lid se rozhodnul jmenovati Nejedlého. On vlastně, když o tom přemýšlíte, nebyl lidem zvolen vůbec.«⁵⁸

⁵² Srov. ŠafM 1940-10-26, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2638.

⁵³ Srov. ŠafM 1940-12-01, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2639.

⁵⁴ Nedatovaný dokument je uložen v Nadaci Paula Sachera v Basileji, Sammlung Paul Sacher, bez signatury. V roce 1945 Martinů opravdu předložil návrh na převedení nakladatelských práv na svá americká díla na Československé státní nakladatelství, čímž by splatil svůj pomyslný dluh za pravidelnou finanční podporu, kterou mu poskytovala československá vláda. Ve stejném roce napsal řediteli nakladatelství Melantrichu Karlu Šebánkovi, že by *Památník Lidicím* rád udělal jako »národní« vydání, aby veškeré příjmy z provedení šly např. na nemocnici v Lidicích, srov. Šeb 1945-11-02, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2447. K realizaci jeho návrhů však nedošlo.

⁵⁵ Nedatovaný dokument je uložen v Nadaci Paula Sachera v Basileji, Sammlung Paul Sacher, bez signatury.

⁵⁶ Citát převzat z dosud nepublikované studie MIHULE, Jaroslav: *Bobuslav Martinů, Miloš Šafránek a studená válka*. Za velkorysé poskytnutí textu patří autorovi velký dík.

⁵⁷ Srov. MIHULE, Jaroslav: *Martinů – osud skladatele*, Praha: Karolinum, 2002, s. 374: Martinů »okamžitě souhlasně reagoval s dotazy na další podrobnosti, které Holzknecht předal ministerstvu školství a osvěty pod vedením Z. Nejedlého. Z tohoto úřadu však již další nabídka ani oficiální pozvání, na které Martinů netrpělivě čekal, nepřišlo. Problémy souvisí patrně také s restrukturalizací konzervatoře a vytvořením nové Akademie múzických umění v Praze.«

⁵⁸ Srov. ŠafM 1945-08-14, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2674.

»...pour le moment, je suis là-bas toujours considéré comme un *famous czech composer*...«

Pochybnosti o návratu do Československa rostly každým týdnem. Koncem listopadu 1945 se s nimi svěřil Karlu Šebánkovi:

»Mimo onoho dotazu z Konservatoře jsem nedostal dosud žádné vyrozumění, ani odpověď, ani jmenování, dekret, nic, a tak se náš odjezd odsud pravděpodobně zase oddálí snad až do jara, protože jsem se zde engažoval pro velkou komposici, předpokládáje, že i kdyby jmenování přišlo, že to už nebude pro tuto saisonu. Když o tom přemýšlím a Vy znáte situaci, tak je možno, že moje jmenování není tak jisté a že to i může býti někomu rozhodujícímu proti mysli. Buďte tak hodný a zeptejte se Holzknechta, jak ta situace konkrétně vypadá, a já bych se staral naleztí něco jiného a nebo vůbec se rozhodnouti jinak. Nebojte se, že mne polekáte nebo zarmoutíte, napište mi situaci, jaká je.«⁵⁹

V dopise rodině do Poličky uvedl další možný důvod:

»[...] pravděpodobně jsem u nich také jeden z těch zrádců, kteří něco dokázali za hranicemi, to jest, že jsme se dle nich ulili, když oni trpěli.«⁶⁰

Z tohoto důvodu si změnil vízum na statut emigranta a začal uvažovat o získání amerického občanství.⁶¹ V listopadu 1946 sice obdržel telegram o jmenování profesorem skladby na nově vzniklé Akademii múzických umění v Praze,⁶² nicméně současně mu byla zrušena stálá podpora⁶³ a teprve rázná intervence ministra zahraničních věcí zjednala nápravu.⁶⁴ Další skladatelovu podporu převzalo od Ministerstva zahraničí Ministerstvo školství a národní osvěty, které mu ale pravidelný měsíční příspěvek snížilo o 50 dolarů na 200 dolarů a přestalo mu ho vyplácet již v říjnu 1947.⁶⁵ Na zásah ministra Masaryka byla Martinů v listopadu 1947 jednorázově poukázána částka 750 dolarů s tím,

»abyste příspěvek 250 dolarů měl k dispozici po dobu svého pobytu v New Yorku, přičemž zde předpokládáme, že sem odjedete někdy v dubnu. [...] je pravděpodobné, že tyto příspěvky budou Vám čítány na účet Vašeho profesorského platu⁶⁶ a že Vaše jmenování, až sem přijedete, bude provedeno se zpětnou platností.«⁶⁷

Navzdory všem výše uvedeným pochybnostem Martinů v té době natolik věřil ve svůj návrat do Prahy, že ho dokonce ještě dva měsíce po komunistickém puči v Československu oznámil i příteli Sacherovi do Švýcarska:

»Jsem tam teď uznáván jako slavný český skladatel, samozřejmě, očekávají mne totiž jako profesora na té jejich Akademii.«⁶⁸

5. Zákazy provozování děl Martinů v jeho vlasti

Po únorovém puči v roce 1948 se situace pro Martinů (jako pro mnoho jiných) začala rapidně zhoršovat. Jeho jméno se objevovalo v propagandistických pamfletech předních představitelů

⁵⁹ Srov. Šeb 1945-11-28, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2443.

⁶⁰ Srov. Mar 1946-01-24, https://database.martinu.cz/mails/public_view/308.

⁶¹ Napsal o tom např. příteli Karlu Novákovi, srov. NovK 1946-05-20, https://database.martinu.cz/mails/public_view/4508.

⁶² Srov. skladatelův dopis rodině do Poličky, Mar 1946-11-14, https://database.martinu.cz/mails/public_view/333.

⁶³ Podrobně o tom informoval Jan Löwenbach kancelář ministra Nejedlého v prosinci 1946, viz Löw 1946-12-19, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2155: »Martinů se nachází ve svrchované finanční tísní v New Yorku, kdež náklady spojené s ošetřením a lékařským vydáním úplně vyčerpaly jeho úspory, takže byl nucen vypůjčiti si od generálního konsulátu 500 dolarů. Ministerstvo zahraničních věcí zastavilo od 1. října 1946 všechny suspendace a také měsíční podporu B. Martinů v částce 150 dolarů.«

⁶⁴ Detaily popsal skladatel v dopise rodině do Poličky, viz Mar 1946-12-19, https://database.martinu.cz/mails/public_view/336.

⁶⁵ Srov. skladatelův dopis Janu Löwenbachovi, Löw 1947-10-05, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2146.

⁶⁶ Roční příjem Martinů z profesorského platu měl obnášet přibližně 120 000-130 000 Kč, viz dopis Jana Löwenbacha skladateli, Löw 1947-01-03, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2139.

⁶⁷ Srov. Löwenbachův dopis skladateli, Löw 1947-11-11, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2147.

⁶⁸ Srov. Sac 1948-04-12, https://database.martinu.cz/mails/public_view/2967: »[...] pour le moment, je suis là-bas toujours considéré comme un *famous czech composer* et bien entendu, on m'attend pour rentrer comme professeur à cette Académie de musique.« Český překlad Aleš Březina.

režimní estetiky socialistického realismu.⁶⁹ Skladatelova díla začala mizet z programů koncertů a v říjnu 1950 poslal generální tajemník Svazu československých skladatelů Miroslav Barvík Ministerstvu informací a osvěty depeši Věc: *Díla Boh. Martinů*:

»Na veřejných koncertech v Československu jsou ještě ojediněle hrána díla Boh. Martinů. Provádění těchto skladeb však není vzhledem k dalšímu vývoji naší hudby zatím příliš žádoucí. Rozhodně nedoporučujeme, aby jeho díla byla s naší strany propagována v cizině.«⁷⁰

Komunistický režim rozjel proti Martinů dezinformační kampaň⁷¹, která měla za následek takřka úplné stažení jeho skladeb z koncertního repertoáru v letech 1949-1954.

6. Změna postoje a zájem ze strany československé Státní bezpečnosti

Martinů se vůči své ostrakizaci v tehdejší Československu samozřejmě hodlal bránit. Zápis ze schůze Ministerstva kultury Československé republiky se zástupci agentury DILIA z 28. září 1953 k tomu přináší zajímavý materiál, ze kterého vyplývá, že si skladatelův právní zástupce stěžoval v dopise Státnímu nakladatelství krásné literatury, hudby a umění (dále jen SNKLHU), že skladatelova díla předaná nakladatelství nejsou dostatečně rozšiřována. Pokud nebudou do šesti měsíců šířena po celém světě, bude Martinů považovat smlouvu za zrušenou. Podle SNKLHU jsou dosud vydaná díla skladem, pět děl, na něž má nakladatelství smlouvu, zatím nevyšlo. Účastníci schůzky se shodli, že z finančních důvodů musí nakladatelská práva zůstat v Československu. Artia vydá katalog děl Martinů vydaných v Československé republice (včetně pěti skladeb připravovaných k vydání), SNKLHU a Artia zajistí vydání zbývajících pěti skladeb. SNKLHU napíše skladatelovu právnímu zástupci, že své povinnosti plní, a doloží to katalogem. Ministerstvo kultury vydá jednotné pokyny k propagaci skladeb Martinů. Schůze se zúčastnili kromě výše uvedených též zástupci Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva zahraničních věcí, Národní banky československé, Ochranného svazu autorského OSA a Svazu československých skladatelů.⁷² Dopis Ministerstva kultury Československé republiky nakladatelství SNKLHU výslovně upozorňuje, »že jedině důsledné a rychlé provedení těchto pokynů může předejít ztrátě vydavatelských práv k dílům B. Martinů a tím i škodě kulturní a škodám hmotným, jejichž tíží bychom pociťovali ještě dlouhá desetiletí po jeho smrti.«⁷³ Další jednání československých orgánů probíhala přímo s nakladatelstvím Boosey & Hawkes zastupujícím Bohuslava Martinů⁷⁴ a vedla k uzavření dohody ohledně zastupování jeho skladeb.

K získání výnosů z tantiém za díla Bohuslava Martinů se komunistický režim kromě intenzivních, státem iniciovaných či přímo podporovaných provedení jeho skladeb ale pokusil dostat ještě jiným způsobem, a sice prostřednictvím skladatelova přítele a životopisce Miloše Šafránka. Ten se po komunistickém převratu pokusil o emigraci, byl však zatčen a pod nátlakem hrozby mnohaletého věznění donucen k podpisu vázacího aktu agenta československé Státní bezpečnosti. Ta mu v jasné narážce na jeho hlavní úkol – manipulaci Bohuslava Martinů – vymyslela krycí jméno »Bohuslav Veselý« a pod záminkou sepsání skladatelovy monografie ho vyslala v září 1955 do Paříže, kde zůstal až do prosince 1956 s úkolem přemluvit Martinů k návratu do Československa.⁷⁵

⁶⁹ Viz např. BARVÍK, Miroslav: *Skladatelé jdou s lidem, Referát na I. zasedání SČS v dubnu 1950*, in: *Hudební rozhledy* 3 (1950), č. 8-9, s. 198-225; ŠTĚPÁNEK, Vladimír: *Kosmopolitismus v díle B. Martinů*, Praha: Univerzita Karlova, 1950; SYCHRA, Antonín: *Stranická hudební kritika – spoluvůrce nové hudby. Úvod do hudební estetiky socialistického realismu*, Praha: Orbis, 1951.

⁷⁰ Faksimile textu nalezeného v pozůstalosti Karla Šebánka je otištěno v diplomové práci BRÁDKOVÁ, Kateřina: *Korespondence Bohuslava Martinů Karlu Šebánkovi*, Olomouc: Katedra muzikologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, 2010, <https://theses.cz/id/16e9v8/80524-839228602.pdf>, příloha č. 21.

⁷¹ Srov. např. skladatelův dopis Karlu Šebánkovi z 30. 7. 1951, Šeb 1951-07-30, https://database.martinu.cz/emails/public_view/2483: »Teď co se týče toho, jak mi píšeš, že jsem měl »vystoupit proti vám«, nemohu si vzpomenouti na nic takového a nevím, co by to mohlo znamenat, nikde žádný projev jsem neudělal ani nepodepsal. Teď je ovšem možné, že některé Radio jako Voice nebo to v Evropě užili mých komposic, čemu nemohu bránit, a možná také mého jména, o tom ovšem nevím, a tak nemohu nic dělat, v každém případě osobně jsem nic neudělal, tak to uprav na pravou míru.«

⁷² Srov. DLA 1953-10-06, https://database.martinu.cz/emails/public_view/5735.

⁷³ Srov. SNKLHU 1954-03-00, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7074. Viz též BRÁDKOVÁ, *Korespondence B. Martinů* (< pozn. 70), s. 33, pozn. 113.

⁷⁴ Srov. DLA 1954-08-17, https://database.martinu.cz/emails/public_view/5739, a DLA 1954-09-21, https://database.martinu.cz/emails/public_view/5346.

⁷⁵ Jako první poukázal na Šafránkovu spolupráci se Státní bezpečností MIHULE, Jaroslav: *Tinnitus*:

»...pour le moment, je suis là-bas toujours considéré comme un *famous czech composer*...«

Jako legalizaci Šafránkova pobytu ve Francii použila Státní bezpečnost záminku napsání knihy o Bohuslavu Martinů pro podnik zahraničního obchodu Artia, který Šafránkovi také vystavil potřebné dokumenty, jež následně potvrdilo na žádost Státní bezpečnosti také Ministerstvo vnitra. Šafránkovi slouží ke cti, že své povinnosti vykonával natolik liknavě, že byl v šedesátých letech vyhodnocen jako agent neúspěšný:

»Výslednost byla slabá. Neúspěch spolupráce s námi lze převážně přičítat jeho osobě, protože sám nejen že nevyvinul iniciativu, ale neměl zájem na plnění našich úkolů, plnil je povrchně až na některé výjimky, což získal náhodně a nikoliv vlastním přičiněním. Z těchto důvodů bylo předem připraveno jeho ztažení [!] z Francie do ČSR a spolupráce s ním byla rozvázána. Celkově z jeho pobytu lze učinit závěr, že mohl udělat velmi mnoho práce pro nás, na př. připravit svého syna na zaměstnání vyhovující našim úkolům a cílům, což bylo z jeho strany opomíjeno a výsledek nebyl žádný.«⁷⁶

Poslední pokus za skladatelova života učinil ministr školství a kultury František Kahuda v červenci 1959, necelý měsíc před skladatelovou smrtí, když osobním dopisem pozval Martinů k návštěvě Československa:

»Protože jste projevil tolik zájmu o nové podněty z domova a protože se domnívám, že by to jistě přispělo i k Vašemu úplnému zotavení, prosím, abyste přijal mé upřímné pozvání k návštěvě vlasti [...]. Jsem přesvědčen, že Vaše osobní poznatky z dnešního Československa přispějí ke vzniku nových krásných skladeb, na které se všichni těšíme právě tak, jako na osobní setkání s Vámi.«⁷⁷

Českému hudebnímu fondu se jako jediný, kdo by mohl zvrátit situaci, jevil skladatelův dlouholetý přítel Karel Šebánek. V srpnu 1959 zaslal na Ministerstvo školství a kultury žádost, aby byl Šebánkovi povolen desetidenní pracovní pobyt ve Švýcarsku: »Účelem cesty je [...] návštěva hudebního skladatele Bohuslava Martinů v Basileji.« Hlavním cílem mělo být převedení skladatelových autorských práv po jeho smrti na Český hudební fond, přičemž výnosy by po dobu jejího života zůstaly skladatelově vdově Charlottě Martinů. Dále měl Šebánek za úkol např. urovnat nesrovnalosti ve vztazích se zahraničními institucemi a získat nová díla k provádění v Československu. Podle zprávy, kterou Šebánek odevzdal po návratu z cesty, Martinů souhlasil, aby vydavatelská práva na rukopisy, které se v tu dobu nacházely v jeho vlasti, připadla Československu. Také svolil k tomu, aby skladby vydané v cizině, které již původní nakladatel nebude chtít vydat, mohly být vydány některým z československých nakladatelství.⁷⁸

Posledním, ovšem značně ambivalentním úspěchem komunistického režimu bylo založení Nadace Bohuslava Martinů v roce 1975 a převezení skladatelových ostatků do jeho vlasti v roce 1979. Jen o deset let později ukončila změna společenského zřízení v Československu a následné osamostatnění skladatelovy nadace státem řízenou exploataci skladatelova odkazu.

Závěr

Je nesporné, že právě kontinuální podpora ze strany československého státu v letech 1914-1949 umožnila Bohuslavovi Martinů vyrůst ve světového skladatele. Nechybí dnes podobně pestrý systém podpory mladých skladatelů a není jejich roztržičnost po různých institucích v důsledku nutnosti existenční obživy důvodem k tomu, že tato země již po několik desetiletí nevyprodukovala srovnatelně zásadního skladatele, jakým je Bohuslav Martinů?

1930-2010, Praha: Karolinum, 2016. Srov. Návrh na vyslání ze dne 2. září 1955, Archiv bezpečnostních složek, sv. 40885.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Srov. KahF 1959-07-30, https://database.martinu.cz/emails/public_view/3344.

⁷⁸ Srov. Karel Šebánek, Zpráva o Martinů, Šeb 1959-09-08, https://database.martinu.cz/emails/public_view/7073.